

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 35, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 01.11.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 20.12.2023

Sayfa / *Page*: 164-177

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Ziyada ŞAMURATOVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi
ziiada.shamuratova@gmail.com

 Mihriban ERİNÇ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans öğrencisi
2150y02009@manas.edu.kg

KADI BURHANEDDİN'İN TUYUĞLARINDA KIRGIZ TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞI

Öz

Klasik Türk edebiyatı ve şiirinin temelleri çok eski köklere dayanmaktadır. Bu köklü şiir birçok edebî sahadan oluşur. Bu sahalar başta Azerbaycan sahası olmak üzere Anadolu, Balkanlar, Çağatay, Hindistan, Horasan, Kıpçak, Mısır, Rumeli ve Türkistan gibi geniş bir alana dağılmıştır. Böylesi geniş bir dağılıma sahip olan Klasik Türk edebiyatı, farklı coğrafi merkezlerden beslenen büyük bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığına verilebilecek örneklerden biri Kırgız Türkçesidir. Klasik şiir derin bir incelemeye tâbi tutulduğu zaman yazılan şiirlerde Kırgız Türkçesinde aynı anlamı karşılayan bazı kelimelere rastlamak mümkündür. Bu ortak söz paydasındaki en önemli etken, Türk milletinin aynı coğrafyayı, aynı kültürü paylaşmasının yanı sıra bütün Türk boylarının ortak bir geçmişe sahip olmasıdır.

Ünlü devlet adamı, şair Kadı Burhaneddin'in tuyuğları üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Başta Türkçenin söz varlığı olmak üzere şairin tuyuğlarındaki deyim ve atasözleri, eskicil öğeler, edebî sanatlar gibi çeşitli mukayeselere gidilmiştir. Fakat yapılan incelemeler sonucu şairin tuyuğları üzerinden

Kırgızcanın söz varlığı ile ortaklık gösteren birçok sözcüğe rastlanıldığı halde herhangi karşılaştırmalı bir çalışmaya gidilmemiştir. Ele alınan bu çalışmada Anadolu ve Azerbaycan sahasının önemli isimlerinden biri olan Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarından yola çıkarak Kırgız Türkçesi ile şairin tuyuğlarındaki ortak söz varlığı incelenip bir mukayeseye gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadı Burhaneddin, tuyuğ, Kırgız Türkçesi, söz varlığı, ortak özellikler

VOCABULARY OF KYRGYZ LANGUAGE IN THE KADI BURHANEDDİN'S TUYUĞS

Abstract

The foundations of classical Turkish literature and poetry have very old roots. This deep-rooted poetry consists of many literary fields. These areas are distributed over a wide area, especially in Azerbaijan, Anatolia, the Balkans, Chagatai, India, Khorasan, Kipchak, Egypt, Rumelia and Turkestan. Classical Turkish literature, which has such a wide distribution, has a large vocabulary fed by different geographical centers. One of the examples of this vocabulary is Kyrgyz language. When classical poetry is subjected to a deep examination, it is possible to come across some words with the same meaning in Kyrgyz language in the poems written. The most important factor in this common denominator is that the Turkish nation shares the same geography and culture, as well as the fact that all Turkish tribes have a common past.

Many studies have been conducted on the tuyuğs of the famous statesman and poet Kadi Burhaneddin. Various comparisons were made, especially the vocabulary of Turkish, the idioms and proverbs in the poet's idioms, antiquated items, and literary arts. However, as a result of the examinations, although many words that have commonality with the Kyrgyz vocabulary were found through the poet's idioms, no comparative study was conducted. In this study, based on the Kadi Burhaneddin's tuyuğs, one of the important names of the Anatolian and Azerbaijani fields, the common vocabulary of Kyrgyz language and the poet's tuyuğs will be examined and a comparison will be made.

Keywords: Kadi Burhaneddin, tuyuğ, Kyrgyz language, Vocabulary, common features

Giriş

Anadolu sahası Türk edebiyatında çığır açan Azerbaycan sahasının önemli şairi ve devlet adamı Kadı Burhaneddin 1345 yılında Kayseri'de doğmuştur. Annesini erken yaşta kaybeden şairin tüm sorumluluğunu o dönemin büyük âlimlerden biri olan babası Şemseddin Mehmet üstlenmiştir. Babasının verdiği sıkı eğitim ile şair küçük yaşlardan itibaren ilme, edebiyata ve sanata yönelerek birçok alanda eğitim almıştır. Bu eğitimin yanı sıra Arapça ve Farsça gibi önemli dilleri öğrenmiş olan şair hadis ve fıkıhla da yakından ilgilenmiştir. Kadı Burhaneddin devlet adamı ve kadı

olmasının verdiği avantaj ile birden fazla edebiyat sahasına hâkim olmuş önemli şahsiyetlerden biridir.

Kadı Burhaneddin kadı unvanını alana kadar sürekli babasıyla beraber olmuştur. 19 yaşında bir gençken babası ile beraber hacca gider, yolda döndükleri sırada babasını kaybeder. Yaklaşık bir yıl Halep'te kalan şair buradan döndükten sonra kadı unvanını alır. Tuyuğun kudretli temsilcisi Kadı Burhaneddin, büyük bir heves ve titizlikle yaptığı için *Nami* unvanını almaya layık görülür.

Türk edebiyatının milli nazım şekli olan tuyuğun ilk temsilcisi Kadı Burhaneddin'i unutulmaz kılan şüphesiz oluşturduğu bu nazım şeklidir. Ayrıca şair "eserlerinde o güne kadar en fazla tuyuğ bulunduran şairimizdir." (Banarlı 1983: 366) Bu açtığı ekol ile başta Azerbaycan sahasının önemli temsilcisi olan Nesimi ve onun gibi birçok önemli şaire öncülük etmiştir. Kadı Burhaneddin yaşamı boyunca korkusuz bir yaşam sürmüştür. Başta aldığı görevler olmak üzere sürekli savaş halinde olması onu cesaretli, gayretli ve donanımlı bir şair olarak hafızalara kazımıştır. Kadı Burhaneddin cesur ve korkusuz bu yaşamını tuyuğlarına da yansıtmıştır.

Şairin edebî kişiliği hakkında geniş bir literatür vardır. Araştırmacıların ortak kanaati "kendine has bir lirizm içinde âşıkâne şiirler yazmış bir şairimizdir. Hemen her şâirde olduğu gibi onun şiirinin de ana fikri budur. Şair bu âşıkâne şiirlerinde tabîî bir şekilde dile getirdiği duygu, ıstırap ve yanıp yakılmalarla psikoloji ve his bakımından bir taraftan Fuzûlî'ye yaklaşır." (Barcın 2016: 19)

Kadı Burhaneddin'in âşıkane bir eda ile ele aldığı şiirlerinde dikkat çeken bir diğer husus, şairin âşığı anlattığı sırada çeşitli tasvir ve benzetmelerden yola çıkmasıdır. Onun şiirlerinde diğer şairlerimizde de görülen *sırma saç, ok kirpik, kalem kaş, gül yanak* tasvirlerine sıkça rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra takındığı tavır ve üslup onu diğer şairlerden ayıran bir diğer önemli özelliğidir. Bu denli büyük bir yankı uyandıran şairin kurucusu olduğu tuyuğ nazım şeklinden kısaca bahsetmek gerekir.

Tuyuğ: dört mısradan oluşan tek bentli bir nazım şeklidir. Genellikle aruzun remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılır. Tuyuğ ile ilgili şu bilgi verilir:

"Tuyuğ kelimesi Türk dilinin çeşitli lehçelerinde tuyuğ, tuyuk, duyug, toyık, toyuk şekillerinde bulunmaktadır. Kelime kapalı, imalı, gizli, cinaslı söz söyleme, şarkı söyleme, şiir, şarkı, türkü anlamlarına gelir. Edebi terim olarak ise dört mısradan oluşan, genellikle aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla ve rubai kalıpları dışında 11'li hece ölçüsüne denk düşen kalıplarla yazılan, bir düşünce, hikmet ya da mühim fikirlerin anlatılması için tercih edilen nazım şeklidir." (Özdemir 2020: 404)

Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarına bakıldığı zaman kullanılan dilin arkaik özellikler gösterdiği görülür. Tuyuğlarda Kırgız Türkçesine ait ortak söz varlığına rastlamanın başlıca sebebi; dil ve kültür ortaklığının edebi eserlere yansımaları olarak ifade edilebilir.

Kırgız Türkçesinin tarihi gelişimi ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Oruzbayeva, kendi çalışmasında B. Yunusaliev'in Kırgız Türkçesinin tarihî gelişimini dört döneme ayırdığını söylemektedir (Yunusaliev, 1966'dan):

“Birinci dönem I. – VIII. yüzyıl arasını kapsayan dönemdir. Bu dönemde Kırgızlar Yenisey’de yaşamaktadırlar ve Kırgız Türkçesi Hakasça ve Tuvaca ile dil birliği içerisindedir. İkinci dönem VIII. – XIII. yüzyıl arasını kapsar. Bu dönemde Kırgız boyları Yukarı Yenisey’den batıya hareket etmişler, uzun süre Güney Altay’da yaşamışlar ve böylece Altayca ile ortak unsurlar oluşmuştur. Üçüncü dönem XIV. – XVI. yüzyıl arasını kapsar. Bu dönem, tarihî Kırgız Türkçesinin Tyan Şan dönemidir. Bu dönemde Kırgız Türkçesi karakter kazanmaya başlamış, Orta Asya halklarının dilleriyle kurduğu ilişki sayesinde leksik ve gramer özellikleri oluşmuştur. Dördüncü dönem ise XVI. yüzyıldan başlayan ve günümüze kadar devam eden dönemdir. Bu dönem Yeni Kırgız Türkçesi dönemi olarak da bilinir.” (Oruzbayeva 1997: 287-288)

Bu çalışmada da belirtildiği üzere Kırgız Türkleri tarihin çok eski dönemlerinden beri varlıklarını korumuş ve tarih boyunca birçok milletle yakın temas içerisinde olmuşlardır. Türk boyları tarih boyunca aynı coğrafyayı paylaşmalarının doğal bir sonucu olarak bu halklarla dil, kültür gibi birçok alanda ortaklık barındırmaktadırlar. Kırgızların diğer halklarla olan ilişkisini Yunusaliyev şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Kırgızcanın uzun bir süreç içerisinde oluştuğu, yakın ya da uzak akraba dillerle farklı devirlerde sıkı ilişkide olduğu, bu dilin oluşumunun sabit bir coğrafi bölgede gerçekleşmediği ve son olarak uzun bir tarihe yayılan bu oluşum sürecinde değişik etnik unsurların halkın temel çekirdeği ile daima yakın ilişkide bulunmadığı söylenebilir.” (Yunusaliyev 2016: 1)

Klasik Türk edebiyatının oluşumunda büyük katkısı olan Kadı Burhaneddin’in tuyuğlarında modern Kırgız Türkçesindeki bazı dil özelliklerine rastlamak mümkündür. Örneğin, aşağıdaki dörtlükte yer alan *tutmagay* kelimesindeki -gAy eki gelecek zaman ekidir. Bu ek Doğu Türk şiirlerinde çok işlek bir ektir. Günümüz Türkiye Türkçesinde bu ek canlılığını kaybetmiştir, fakat günümüz Kırgız Türkçesinde -gAy eki istek kipi eki olarak aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Aynı dörtlükte yer alan *bizge* kelimesindeki -gA eki yönelme hali ekidir ve 14.yüzyılın dil özelliklerinden biridir. Bu ek günümüz Kırgız Türkçesinde halen yönelme durum eki olarak varlığını korumaktadır.

tutmagıl **bizge** iy cân sen dak dahı

tutmagay köp mücrime dak hak dahı

âdem oldug ise tapunda nola

bülbül olmuşdur hele lakkak dahı (Ergin 1980: 524)

Usta şairin tuyuğlarındaki birçok mısradan bunun gibi eklerin yanı sıra birden fazla ortak kelimeye de rastlamak mümkündür. Örneğin, *bol-*, *kayda*, *kaytar-*, *dinçlig*, *yit-* vb. Söz konusu kelimeler günümüz Kırgız Türkçesinde hâlâ kullanılan işlek kelimelerdir.

Kadı Burhaneddin’in divanı kendi döneminin dikkate değer dil özelliklerini taşıması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar şairin Azerbaycan Türkçesi, bazıları ise Anadolu Türkçesini kullandığını ifade etmektedirler. Türk dili uzmanı Muharrem Ergin, bu konuya şu sözleriyle açıklık getirmektedir: “Kadı Burhaneddin’in, klâsik divan şiirinin çok dışına taşan ve üç edebî şivenin hususiyetleriyle ve onların getirdikleri tabîî güçlüklerle dolu bulunan dili, devre olarak Eski Anadolu Türkçesine, daire olarak Azeri sahasına girer”. (Ergin 1980: 3)

Bu çalışmada ortak söz varlığını tespit etmek amacıyla tuyuğlarda ve günümüz Kırgız Türkçesinde ortak olan kelimeler ele alınmıştır. Tuyuğlarda olup, aynı zamanda günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta olan kelimeler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yalnızca Türkçe kökenli kelimeler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Ele alınan çalışmanın çıkış noktasıyla paralellik gösteren bazı çalışmalar şu şekildedir: Musatafa Karataş *Azerbaycan Türkçesinin Fuzûli'deki İzleri* adlı çalışmasında Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan ekleri Fuzûli'nin *Türkçe Divanı'nda* tespit etmiş ve değerlendirmiştir. (Karataş 2010: 525-555) Dilek Herkmen'in *'Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde Oğuzca Özellikler'* adlı çalışmasında *Hüsrev ü Şîrîn'de* yer alan Oğuzca ses ve şekil özelliklerini incelenmiştir. (Herkmen 2021: 11-32) Mesiha Tosunoğlu ve Deniz Melanlıoğlu'nun *'Süheyl ü Nev-Bahâr'ın Türkçe Söz Varlığı ve Anadolu Ağzları'* adlı çalışmasında eserin söz varlığı ile Anadolu ağzlarının söz varlığı incelenmiştir. Hoca Mes'ud'un Farsça'dan tercüme ettiği bu eserde yer alan kelimelerin 212'sinin bugün Anadolu ağzlarında aktif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. (Tosunoğlu vd. 2005: 189-199) Muammer Doğan'ın *'Yunus Emre Divanı'ndaki Söz Varlığının Aksaray İli Ağzlarındaki İzleri'* adlı çalışmasında ise Yunus'un Divanındaki söz varlığı Derleme Sözlüğü temelinde Aksaray ili ağzlarındaki söz varlığı ile karşılaştırılmıştır. (Doğan 2015: 1513-1523) Toplamda ortaklaşa kullanılan 34 kelime tespit edilmiştir. Ercan Alkaya'nın *'Dede Korkut Kitabındaki Söz Varlığının Kazak Türkçesindeki İzleri'* adlı çalışmasında Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Türkçe kelimeler, günümüz Kazak Türkçesinin söz varlığıyla karşılaştırılmış, ortak ve benzer olan 77 kelime alfabetik olarak sıralanmış ve değerlendirilmiştir. (Alkaya 2020: 153-188) Veysi Sevinçli'nin *'Dede Korkut Hikâyelerinde Van Gölü Havzası Söz Varlığı'* adlı çalışmasında ise Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen ve bugün yaygın olarak kullanılan kelimelere değil, nadir olarak Van Gölü çevresindeki il ve ilçelerde kullanılan ve unutulmaya yüz tutmuş kelimelere yer verilmiştir. (Sevinçli 2018: 91-105) İbrahim Gülser tarafından hazırlanan *'Dede Korkut'un Söz Varlığı İle Anadolu Ağzları Söz Varlığının Karşılaştırılması'* adlı yüksek lisans tezinde Dede Korkut'un Dresden ve Türkmen Sahra/Günbet yazmalarından seçilen toplam 1403 kelimenin Anadolu ağzları söz varlığı ile karşılaştırması yapılmıştır ve kelimeyle ilgili köken, tür, kullanım sayısı ve dilbilgisel hususları içeren bilgiler açıklanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek Dede Korkut Hikâyeleri'nin söz hazinesinin tüm Anadolu coğrafyasına dağılımı tespit edilip haritalandırılmıştır. (Gülser 2022: 1-513)

Kırgız Türkçesi ile Eski ve Çağdaş Türk lehçelerinin arasında çok sayıda ortak kelime bulunmasına rağmen, buna benzer çalışmaların sayısı oldukça azdır. Kırgız Türkçesinin tarihi gelişimini, söz varlığını, diğer lehçeler ile olan ilişkisini araştırmak açısından bu ve bunun gibi araştırmalar büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu makalede her iki lehçedeki kelimelerin anlamı, çevirisi için aşağıdaki kaynaklara başvurulmuştur: <https://www.luggat.com> [Erişim: 10.02.2023-25.11.2023], Cumakunova, Gülzura (2005). *Türkçö-kırgızça sözdük*. Bişkek: KTMU., *Kırgız tilinin sözdüğü*. (2015). Bişkek: "Avrasya Press"., Mukanbayev, Ceenbay (2009). *Kırgız tilinin dialektolojialık sözdüğü*. Bişkek., Sagınbayeva, Burul (2015). *Kırgızça-türkçö-türkçö-kırgızça sözdük*. Bişkek: CÇK "Mega Media"., Ekrem Arıkoğlu vd. (2017). *Kırgızca Türkçe Sözlük 1.2*. Bişkek: KTMU., [Türk Dil Kurumu Sözlükleri \(sozluk.gov.tr\)](http://sozluk.gov.tr) [Erişim: 10.02.2023-25.11.2023]

apar-: götürmek

Kırgız Türkçesi (bundan sonra KT): alıp bar-. (Güney ağızlarda *apar-* şeklinde kullanılır.). *Aga uşul kitepti alıp bar. (Ona bu kitabı götür.)*

Dil ħod anuñdur velî cân **aparur**

Dîni koymaz ‘akl u îmân **aparur**

Gönlüme girdi hayâli dün gice

Zulmet içre âb-ı hayvan **aparur** (Ergin 1980: 528)

*Dil zaten onundur, fakat o canı da alıp **götürür**. Bunlar yetmezmiş gibi bir de dini, imanı, aklı hepsini **götürür**. Dün gece hayali gönlüme girdi. Karanlık içindeki hayat suyunu da alıp **götürür**.*

artuĥ: fazla

KT: artıĥ. *Artık önör baş carbayt. (Fazla mal göz çıkarmaz.)*

‘İşk eri bu dünyede dil-rîş imiş

Rencüñ içinde bu gün dervîş imiş

Geymek ü yimekten **artuĥ** istemek

Er kişinüñ cânına teşvîş imiş (Ergin 1980: 529)

*Bu dünyada aşk erinin gönlü yaralı imiş. Bu gün sıkıntı ve zahmet içinde dervişmiş. Yiğit kişinin giymek ve yemek dışında daha **fazla** bir şey istemesi onun canına büyük bir sıkıntı imiş.*

bol-: olmak

KT: bol-. *Anın uşunday çeçimge kelgendigi tuura bolçu. (Onun böyle bir karar alması doğruydu.)*

Bayramda güzel koçlar kurbân **bolur**

Aslanlar kayda bolsa gurrân **bolur**

Erenler *cergesinde* söz söylemek

Fi'l-mesel çün zîre vü Kirmân **bolur** (Ergin 1980: 528)

*Güzel yiğitler bayramda kurban **olur**. Aslanlar nerede olsa kükrer. Yiğitlerin olduğu meydana söz söylemek önceden gelen bir atasözü gibi Kirmân’a kimyon götürmek gibi faydasız **olur**.*

buñ: sıkıntı, dert

KT: muñ. *Meni muñga salıp ketti. (Beni derde koyup gitti.)*

Buñ güninde koçlara ben işem uş

Beg isem hele bu dem dervîşem uş

Dostlaruma dinçlig isem ne 'aceb

Düşmenümüñ cânına teşvîşem uş (Ergin 1980: 532-533)

***Sıkıntı dolu** bu günlerde yiğitlere ben yardımcı olurum. Normalde padişah isem, bu zamanda dervişim. Dostlarıma huzur isem bunda bir tuhaflık yok. Düşmanın canına büyük sıkıntıyım.*

cerge: meydan

KT: cerge. *Kırgız cergesi tooluu. (Kırgız yeri daĥlı.)*

Bayramda güzel koçlar kurbân bolur

Aslanlar kayda bolsa gurrân bolur

Erenler **cergesinde** söz söylemek

Fi'l-mesel çün zîre vü Kirmân bolur (Ergin 1980: 528)

*Güzel yiğitler bayramda kurban olur. Aslanlar nerede olsa kükrer. Yiğitlerin olduğu **meydanda** söz söylemek Kirmân'a kimyon götürmek atasözündeki gibi faydasız olur.*

çın: doğru, gerçek

KT: çın. *Çın ele uşul işti casadı? (Gerçekten bu işi yaptı mı?)*

Gönlüm tek görmedüm bir **çın** gönül

Kamu gönül gönlüme perçin gönül

Tolaşup zülfüne yitürmiş özin

İy gönül kara gönül miskîn gönül (Ergin 1980: 531)

*Gönlüm gibi bir **gerçek** gönül bulmadım. Gönlüm tüm gönüllere bir sınır gibi. Dolaşıp saçına kendini yitirmiş, ey gönül, kara gönül, yoksul gönül.*

dahı: da, bile

KT: dağı. *Al dağı ketti. (O da gitti.)*

Her zamân suya varup gelmez señek

Kayda geçer er yirine her zenek

Tengriden bolsa 'inâyet bir kula

*Laçını **dahı** kapar yir kükenek (Ergin 1980: 529)*

*Testi her zaman suya gidip gelmez. Sıradan kadın, er yiğidin yerine nasıl geçsin? Eğer Allahtan kuluna bir bağışlama olsa, bir gübre sineği şahini **bile** kapar, yer.*

dinçlig: huzur

KT: tınçtık. *Düynödö tınçtık bolsun. (Dünyada huzurluk olsun.)*

Buñ gülünde koçlara ben işem uş

Beg isem hele bu dem dervîşem uş

Dostlaruma **dinçlig** isem ne 'aceb

Düşmenümüñ cânına teşvîşem uş (Ergin 1980: 532-533)

*Sıkıntı dolu bu günlerde yiğitlere ben yardımcı olurum. Normalde padişah isem, bu zamanda dervîşim. Dostlarıma **huzur** isem bunda bir tuhaflık yok. Düşmanın canına büyük sıkıntıyım.*

göz karası: göz bebeği

KT: köz karası, közdün karası. *Közünün karası cabırkaptır. (Göz bebeği hasar görmüş.)*

Gönlümni karahladı **göz karası**

Gör meni neñe saldı **göz karası**

Dirilmek yig tağınan imkânı var

Niçesi dirile 'ışk âvâresi (Ergin 1980: 523)

Bak, göz bebeği beni nelere saldı, göz bebeği gönlümü yağmaladı, iyice perişan olanın dirilmek imkanı var, ama aşk avaresinin dirilmesi imkansızdır.

gün: güneş

KT: kün. *Kündün nuru. (Güneşin ışıkları.)*

Hakka şükür koçlaruñ devrânıdır

Cümle 'âlem bu demün hayrânıdır

Gün batardan **gün** toğan yire değın

'ışk erinün bir nefes seyrânıdır (Ergin 1980: 522)

Allah 'a şükür şu zaman yiğitlerin zamanıdır. Cümle alem ise bu zamanın hayranıdır. Aşk erinin tek nefeste gezdiği yer, güneşin doğup battığı yere kadardır.

irte gice: sabah akşam, gece gündüz

KT: erte keç. *Erte keç tınbastan işteşti. (Gece gündüz durmadan çalıştılar.)*

Gülşende dinle ne dir bülbül bülbül

İrte gice idicek gulgul gulgul

Yaşşı geldi gönline surâhinüñ

Anuñ için başladı kulkul kulkul (Ergin 1980: 525)

Gül bahçesine gir, sabah akşam gulgul diye öten bülbülün ne dediğini dinle! Sürâhinin gönlüne iyi geldiği için kulkul etmeye/söyle söyle demeye başladı.

karahçı: yağmacı, yol kesen

KT: karahçı. *Coldon Bekturgan karahçılara tuş boldu. (Yolda Bekturgan yağmacılarla karşılaştı.)*

Sohbet itdük bu gice şol yâr ile

Şol **karahçı** gözleri 'ayyâr ile

Anı kılınalum anuñla bu dem

Kim kılınmaduğ dağı deyyâr ile (Ergin 1980: 523)

Yağmacı gözleri hileci yâr ile bu gece sohbet ettik. Tanrı'yla bile yapmadığımızı şimdi onunla yapalım.

karahla-: yağmalamak

KT: karakta-. *Düköndü karaktap ketişiptir. (Dükânı yağmalamışlar.)*

Gönlümüni **karahladı** göz karası

Gör meni neñe saldı göz karası

Dirilmek yig tağınan imkânı var

Niçesi dirile 'ışk âvâresi (Ergin 1980: 523)

Bak, göz bebeği beni nelere saldı, göz bebeği gönlümü yağmaladı, iyice perişan olanın dirilmeye imkânı var, ama aşk avaresinin dirilmesi imkansızdır.

kayda: nerede

KT: kayda. *Eceñ kayda ketti? (Ablan nereye gitti?)*

Er yiğit **kayda** ürker ürkülerden

Yağşı at belinlemez ilkülerden

Düşmenler bizde bolsa ditreşünler

Kağan aslan kaypınmaz dilkülerden (Ergin 1980: 532)

Er yiğidin belalardan korktuğu neredede görülmüş. Çünkü iyi at korkmaz. Bize düşman olanlar korksunlar, çünkü kağan aslan tilkilerden korkmaz.

kaygur-: kaygulanmak, esef etmek, üzölmek, müteessir olmak

KT: kaygır-. *Kaygırba, baarı cakşı bolot. (Üzölme, her şey güzel olacak.)*

Üstünde devlet bu gün sayvan olsun

Sa'âdet yine bizge eyvan olsun

Niçe ki ben sağam u **kaygurmañuz**

Var cânım yiğitlere kurbân olsun (Ergin 1980: 541)

Bugün devlet üstünüze gölge (tente) olsun. Mutluluk bize yine gölgelik olsun. Ben sağ olduğum sürece kaygılanmayın. Varsın canım yiğitlere kurban olsun.

kaytar-: çevirmek, döndürmek, iade etmek

KT: kaytar-. *Anın kitebin kaytarıp berişim gerek. (Onun kitabını geri vermem lazım.)*

Yâr oldur ki yâr ile hem-derd ola

Yârından yüz **kaytaran** yâr serd ola

Yimek içmek yahşılığ günin gören

Er güninde ger döne nâmerd ola (Ergin 1980: 533)

Dost dediğın dostunun derdiyle dertlensin. Dostundan yüz çeviren dost olmaz olsun. Yemek içmek gibi iyi günü gören, eğer er meydanından dönerse namert olsun.

kanı: hani

KT: kana. *Bul cerde turgan kitepter kana? (Hani burada kitaplar vardı?)*

Gözel çoh arasında dilber **kanı**

Taşlar köp orta yirde cevher **kanı**

Koç u buğra aygarı çoh görmüşüz

Âdemîler içinde server kanı (Ergin 1980: 535)

Güzel çok, onların arasında dilber hani? Taş çok, taşar arasında mücevher hani? Koç, buğra ve aygırı çok gördük. İnsanlar içinde önder hani?

kılın-: yapılmak

KT: kılın-. *Ziyanduu zattar çok kılındı. (Zararlı maddeler yok edildi.)*

Sohbet itdük bu gice şol yâr ile

Şol karağcı gözleri 'ayyâr ile

Anı **kılınalum** anuñla bu dem

Kim **kılınmaduñ** dañı deyyâr ile (Ergin 1980: 523)

Yağmacı gözleri hileci yâr ile bu gece sohbet ettik. Tanrı'yla bile yapmadığımızı şimdi onunla yapalım.

köp: çok

KT: köp. *Kırgız tili menen türk tilinin ortasında köp ortok sözdör bar. (Kırgızca ile Türkçede birçok ortak kelime bulunuyor.)*

Gözel çoh arasında dilber kanı

Taşlar **köp** orta yirde cevher kanı

Koç u buğra aygarı çoh görmüşüz

Âdemîler içinde server kanı (Ergin 1980: 535)

Güzel çok, onların arasında dilber hani? Taş çok, taşar arasında mücevher hani? Koç, buğra ve aygırı çok gördük. İnsanlar içinde önder hani?

koşun: yan yana dizilmiş asker dizisi

KT: koşuun. *Koşuundar soguşka dayardık körüştü. (Askerler savaşa hazırlandılar.)*

Koşunlar birbirine kaşşaşmaşda

İki 'âlem çerisi çahşşaşmaşda

Topumuz bolınısar halka ümîd

Bu cihan halkı işi ohşşaşmaşda (Ergin 1980: 543)

Askerler birbirini zayıflatmakta, iki alem askerleri birbirini parçalamakta, hepimiz halka ümit olursak bu dünyadaki milletin işi birbiriyle benzeşmekte.

od: ateş

KT: ot. *Tün kirgende ot öçtü. (Gece olduğunda ateş söndü.)*

Kankı canda **od** varını âh bilür

Başda ne yazılmışın ol şâh bilür

Cân giripdür 'ışkı yolına anun

Yola çıkanun işin Allâh bilür (Ergin 1980: 535)

Hangi bedende ateş olduğunu âh bilir. Kaderde ne yazıldığını o padişah bilir. Can onun aşkı yoluna girmiştir. Yola çıkanın işini ancak Allah bilir.

ohşşaş-: benzemek

KT: okşoş-. *Aynuranın baskanı apasınıkına okşoştı. (Aynura'nın yürümesi annesininkine benzedi.)*

Koşunlar birbirine kaşşaşmaşda

İki 'âlem çerisi çahşşaşmaşda

Topumuz bolınısar halka ümîd

Bu cihan halkı işi ohşşaşmaşda (Ergin 1980: 543)

Askerler birbirini zayıflatmakta, iki alem askerleri birbirini parçalamakta, hepimiz halka ümit olursak bu dünyadaki milletin işi birbiriyle **benzemekte**.

oñıl-: iyileştirmek, iyileşmek

KT: oñıl-. *Men al oorumdan arañ oñoldum. (Ben o hastalığımdan zar zor iyileştim.)*

Hîç **oñılmaz** gözlerinin yarası

Kıydı yavlah baña cânım pâresi

Tağıdır zülfini ki ben tağılam

Hod niçe cem' ola 'ışk âvâresi (Ergin 1980: 541)

*Gözlerinin yarası hiç **iyileşmez**. Canımın tek parçası bana fena kıydı. Sevgili, ben dağılayım diye saçlarını dağıtıyor. O hâlde aşk avaresi nasıl kendini toplayacak?*

öz: kendi

KT: öz. *Biröögö casagan cakşılığın özünö kaytat. (Birisine yaptığın iyilik sana (kendine) döner.)*

Özini eş-şeyh gören serdâr bolur

Ene'l-hak da'vî kılan ber-dâr bolur

Er oldur hak yolına baş oynaya

Döşekde ölen yiğit murdâr bolur (Ergin 1980: 534)

***Kendisini** şeyh gören serdar olur, "Ene'l-Hak" davasını güden dâra çekilir, Allah yoluna başını koyana yiğit denir, yatakta ölen yiğit murdar gider.*

saħla-: muhafaza etmek, sakınmak, himaye etmek, korumak, esirgemek

KT: saħta-. *Kuday saktasın! (Allah korusun!)*

Yola gider ola mı şol ner buğur

Yolu uğradı hele olsun uğur

Tengri **saħlasun** anı yaman gözden

Meydânda kükreycik günür günür (Ergin 1980: 533)

*Bu erkek deve yola mı çıkar, yola çıktıysa gittiği yol uğurlu olsun. O meydanda günür günür kükreycince Allah onu tüm kötü gözden **korusun**.*

sal-: koymak, bırakmak

KT: sal-. *Meni azapka saldı. (Bana acı çektirdi.)*

Gönlümni karaħladı göz karası

Gör meni neñe **saldı** göz karası

Dirilmek yig tağıngan imkânı var

Niçesi dirile 'ışk âvâresi (Ergin 1980: 523)

*Bak, göz bebeği beni ne hallere **biraktı**, göz bebeği gönlümü yağmaladı, iyice perişan olanın dirilmek imkanı var, ama aşk avaresinin dirilmesi imkansızdır.*

tayan-: yaslanmak

KT: tayan-. *Tayagina tayanıp kütüp turgan. (Sopasına yaslanarak bekliyordu.)*

Basıcağ dünyâya sen düşdi haçlar

Başladı hak bătılları başın suçlar

Dünyâya her koç ki geldi şükr aña

Tayandı anun birle cümle koçlar (Ergin 1980: 542)

Sen dünyaya gelince haçlar düşti, hurafeciler kendini suçlamaya başladı, dünyaya bir yiğit geldi şükür, tüm yiğitler ona yaslandı.

ur-: vurmak

KT: ur-. *Taş menen urdu. (Taş ile vurdu.)*

Derdümüzün hak bilür devâsını

Tabakda gördi düşman behâsını

Sıdk ile oh u kılıç **ururısah**

Koparalum mısır ili kayasını (Ergin 1980: 533)

Derdimizin devasını Allah bilir, düşman değerini tabakta gördü, doğrulukla ok ve kılıç vurursak Mısır diyarı(nın) kayasını koparalım.

yahşılıh: iyilik

KT: cakşılık. *Maga çon cakşılık casadı. (Bana büyük bir iyilik yaptı.)*

Yâr oldur ki yâr ile hem-derd ola

Yârından yüz kaytaran yâr serd ola

Yimek içmek **yahşılıh** günin gören

Er güninde ger döne nâmerd ola (Ergin 1980: 533)

*Dost dediğin dostunun derdiyle dertlensin. Dostundan yüz çeviren dost olmaz olsun. Yemek içmek gibi iyi günü, **iyiliği** gören, eğer er meydanından dönerse namert olsun.*

yaman: kötü

KT: caman. *Caman oylobo. (Kötü düşünme.)*

Her zemânda tengri yaħar bir çeraħ

Aña **yaman** sağınan kalur ıraħ

Düşmeni hakka sığınup basaruz

Sâkî tîz tutsun bize tolu ayaħ (Ergin 1980: 538)

*Allah her zaman bir ışık yakar. Allah'a **kötü** düşünen ondan uzak kalır. Saki bize hızlıca bir dolu kap tutarsa Allah'a sığınarak düşmanı yeneriz.*

yit-: ulaşmak

KT: cet-. *Üygö menden murda cetiptir. (Eve benden önce ulaşmış.)*

Gün niçe ki seyr ider cevlânında

Görmemiş siz tek cüvân devrânında

Erenler cergesinde diyilen söz

Yirine **yitmek** gerek meydânında (Ergin 1980: 536)

Güneş dolandığı zamandan beri zamanede sizin gibi bir yiğit görmemiş. Erenler meydanında denilen söz, meydanında yerine ulaşmalıdır.

Sonuç

Usta şair Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarında ele alınan sözcükler irdelendiğinde günümüz Kırgız Türkçesindeki birçok kelimeyle anlam bakımından bir ortaklık olduğu görülür. Hâlihazırda Kırgız halkının yaygın olarak kullandığı “okşaş- (benzemek)” kelimesinden tutalım “yit-(ulaşmak)” kelimesine kadar birçok ortak kelime örnek verilebilir. Kelimelerin bazılarında ufak ses değişimleri görülse de bazı kelimelerin hiç ses değişimine uğramadan Kırgız Türkçesinde hâlâ işlek bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda tuyuğlarda günümüz Kırgız Türkçesinde toplam 31 Türkçe kökenli ortak kelime tespit edilmiştir.

Kırgız Türkçesi bunun gibi birçok lehçe ile ortak dil özelliklerine sahip olmasına rağmen bu konular günümüzde yeterince araştırılmış değildir. Çalışmada Kırgız Türkçesinin diğer lehçeler ile olan ortak söz varlığını tespit etmek amacıyla Kadı Burhaneddin'in tuyuğları üzerinden bir inceleme söz konusu olmuştur. Kırgız Türkçesinin söz varlığı diğer tarihî, çağdaş lehçeler ve edebî metinlerle karşılaştırılacak olursa bu ortak söz paydasının artması muhtemeldir.

Dönem, saha, yıl fark etmeksizin klasik şiir örnekleri iyi bir incelemeye tâbi tutulduğunda birçok dil ve kültür ile tıpkı bir halkanın zincirleri gibi gelen ortaklıklarını görmek mümkündür. Yalnızca usta şair Kadı Burhaneddin'in şiirleri değil, dönemin diğer saha edebiyatlarının şiirlerine, edebî metinlerine farklı bir pencereden bakıldığı zaman, bir ortak nokta veyahut etkileşimle şiire yeni bir soluk getirileceği öngörülmektedir. Çalışmada varılan bir diğer sonuç, klasik Türk şiiri metinleri üzerine yapılan araştırmalarda Arapça ve Farsça sözlüklerin yanı sıra farklı Türk lehçelerinin sözlüklerini de dikkate alma mecburiyetinin bir kez daha görülmesidir.

Kaynaklar

- Alkaya, Ercan (2020). "Dede Korkut Kitabındaki Söz Varlığının Kazak Türkçesindeki İzleri". Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi. 4.Cilt. 2.Sayı, s. 153-188.
- Arıkoğlu, Ekrem vd. (2017). Kırgızca-Türkçe Sözlük 1.2. Bişkek: KTMU.
- Banarlı, Nihad Sami (1983). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1-2: destanlar devrinden zamanımıza kadar. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Barcın, Sibel (2016). Kadı Burhaneddin Divanı'nda Kelime Grupları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Cumakunova, Güلزura (2005). Türkçö-kırgızça sözdük. Bişkek: KTMU.
- Dıykanov, Karboz (1980). Kırgız tilinin tarihınan. Frunze: "Mektep".
- Doğan, Muammer (2015). "Yunus Emre Divanı'ndaki Söz Varlığının Aksaray İli Ağızlarındaki İzleri". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/4 2015 s. 1513-1523.
- Ergin, Muharrem (1980). Kadı Burhaneddin Divanı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Gülser, İbrahim (2022). Dede Korkut'un Söz Varlığı İle Anadolu Ağızları Söz Varlığının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Herkmen, Dilek (2021). "Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde Oğuzca Özellikler". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Turkish World Journal of Language and Literature Sayı/Issue: 52 (Güz-Spring 2021) - Ankara, Türkiye, s. 11-36.
- <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>. (2015- 2023). Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük: luggat.com adresinden alındı. [Erişim: 10.02.2023-25.10.2023]
- Karataş, Mustafa (2010). "Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki İzleri". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010, s. 525-555.
- Kırgız tilinin sözdüğü. (2015). Bişkek: "Avrasya Press".
- Kızıltunç, Recai (2008). "Türk Edebiyatında Tuyug Ve Bazı Problemleri". A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 37, s.107-126.
- Köprülü, Mehmed Fuad (2003). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mukanbayev, Ceenbay (2009). Kırgız tilinin dialektolojikalık sözdüğü. Bişkek.
- Oruzbayeva, Bübüyna (1997). "Kırgızskiy Yazık. Yazıki Mira." Tyurkskie Yazıki. Bişkek, s. 286-298
- Özdemir, Mehmet (2020). "Seyyid Nesîmî'nin Neşredilmemiş Tuyuğları". Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi. Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2020, s. 404-485
- Sagınbayeva, Burul (2015). Kırgızça-türkçö-türkçö-kırgızça sözdük. Bişkek: CÇK "Mega Media".
- Sevinçli, Veysi (2018). "Dede Korkut Hikâyelerinde Van Gölü Havzası Söz Varlığı". Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute Volume: 21 - Issue: 40, December, s. 91-105.
- Tosunoğlu, Mesiha, Deniz Melanlıoğlu. (2005). "Süheyl ü Nev-Bahâr'ın Türkçe Söz Varlığı ve Anadolu Ağızları". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 53 (2005/1) , s. 189-199.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (sozluk.gov.tr) [Erişim: 10.02.2023-25.10.2023]
- Yunusaliyev, Bolot (2016). "Kırgız Dili ve Diyalektleri". çev. Erhan Taşbaş. Gazi Türkiyat, Güz 2016/19, s. 241-267.